

dpb DIVADLO
PETRA
BEZRUČE

macbeth

macbeth

autor **william shakespeare** / překlad **jiří josek** / režie **martin františák** / dramaturgie **ilona smejkalová** /
úprava textu **ilona smejkalová, martin františák** / scéna **jan štěpánek** / kostýmy **marek cpin** / hudba **david smečka** /
v hlavních rolích – macbeth **tomáš dastlík** nebo **martin siničák**, lady macbeth **petra bučková** nebo **tereza chtylová** /
dále hrají – král duncan * doktor **norbert lichý**, malcolm **jan vlas**, banquo **pavel gajdoš**, macduff **viktor dvořák**,
ross **přemysl bureš**, lennox **tomáš krejčí**, hekaté **zdena przebindová**, první čarodějnice **alena sasínová-polarczyk**,
druhá čarodějnice **kateřina krejčí**, třetí čarodějnice **marcela čapková**, lady macduff **tereza vilišová**,
dítě **veronika syslová** nebo **nikolas gatto**, první vrah **pavel johančík**, druhý vrah **michal weber** /
hudbu nahráli – housle, viola **miroslav štolfa**, trombón **boris bozuchov**, kytara, basa, zpěv, sud **david smečka**,
zpěv **filip richtermoc ml.**, **isabela smečková-bencová** / hudba nahrána ve studiu „podkrovíčko“ v hradci králové /
„tuto hudbu věnuji své babičce“ – david smečka /
premiéry 23. a 26. března 2007

Co je náš život? Drama plné vášní:
Veselí naše – hudba mezi akty,
mateřské lůno šatna, kde nám šijí
kostýmy pro tu krátkou komedii;
nebe je přísný, spravedlivý divák,
a dobře ví, kde v naší hře je chyba;
náš hrob, který nás před zvědavým sluncem skryje,
je jak opona, když kus náš dohraný je.
Tak hravě rázujeme k poslednímu spočinutí –
jen umírání vážné je; těžko se vysmát smrti.

Walter Raleigh

Macbeth – co víme o jeho autorovi

Narození, škola, svatba...

William Shakespeare se narodil 23. dubna 1564 ve Stratfordu nad Avonou. Pocházel z osmi dětí stratfordského koželuha a rukavičkáře Johna Shakespeara, který to později dotáhl až na místního rychtáře. Matka, rozená Ardenová, byla ze zeman-ské rodiny. Historikové soudí, že prvního vzdělání nabytí malý William ve stratfordské latinské škole a že později pracoval v místní právní kanceláři. Roku 1582 se oženil s Annou Hathawayovou, dcerou sedláka z blízké vesnice Shottery. Ke sňatku bylo potřeba zvláštní povolení, nevěstě bylo sice už šestadvacet, ale ženich byl nezletilý, do adventu, během nějž se nesměly konat žádné svatby, zbývalo pouhých pět dní, Annin otec byl mrtev a ona sama těhotná. Šest měsíců nato, 26. května 1583, dostalo křest jejich první dítě, Susanna. O dva roky později, 2. února 1585, byli pak pokřtěni její bratr a sestra, dvojčata Hamlet a Judith. Jedenáct let poté zaznamenává farní kronika pohřeb jediného básníkovy syna.

Ztracená léta

Léta mezi křtem Shakespearových dětí a jeho zjevením jako dramatika v Londýně se nazývají „ztracenými lety“ a teorií, jak William tento čas trávil, je opravdu nepřehledně – prý působil jako učitel, studoval práva, dal se naverbovat do vojska, cestoval po Evropě, byl zatčen při pytláctví a musel uprchnout do Londýna. Všechno to jsou ovšem jen domněnky. Skutečností však je, že v roce 1592 vstupuje mladý Shakespeare opět na scénu, zpráva z tohoto roku se totiž zmiňuje pochvalně o jeho divadelní činnosti. Tehdy začíná také jako autor. Soudí se, že společně s Marlowem a možná i dalšími upravil starší historickou hru v královské drama „Král Jindřich VI.“, a brzy nato, už samostatně, napsal historickou tragédii o Richardu III. Tehdy zřejmě začal psát i své „Sonety“ a vydal epické básně „Venuše a Adonis“ a „Znásilnění Lukrécie“.

Divadélko Globe

Dříve, než si Shakespeare získal pověst významného dramatika, vynikl zřejmě jako herec, protože jej nalézáme na pozici principála nové družiny, „Služebníků lorda kancléře“, jak se uvádívá v účtech královské kanceláře k 15. březnu 1595. O rok později byl jeho otci udělen erb, zřejmě na přímluvu vlivného a úspěšného syna. Odtěto doby se William objevuje ve stratfordských záznamech jako bohatý občan, vlastnící různé cenné zboží a peníze, které investuje do půdy a domů. Ani jedna dobová zmínka se nezmiňuje o jeho básnické či dramatické činnosti.

Shakespeare, na rozdíl od jiných herců, nebytoval svoji rodinu v Londýně, ale raději investoval do velkého domu v rodném městě a pronajímal si přechodná ubytování v okolí místa, kde působil. Toto uspořádání nesvědčilo zřejmě o nějakém odcizení Anny a Williama, ale spíš o tom, že oba manželé měli zájem o vedení velké domácnosti na venkově.

V roce 1599 postavili bratři Burbageové spolu se Shakespearem a dalšími podílníky novou divadelní arénu na jižním břehu Temže a nazvali ji sebevědomě „Zeměkoule“ (The Globe). Zde se pak hrály Shakespearovy vrcholné tragédie s Richardem Burbagem v hlavních rolích. Prestiž jejich společnosti ještě stoupla, když ji nový král Jakub I. hned roku 1603 převzal pod svůj patronát. Roku 1608 pak společnost, přejmenovaná na „Královskou“, otevřela poboční, krytou a vybranější, scénu ve známé klášterní budově „U černých bratří“ (Blackfriars), kde se hrálo hlavně v zimě. V roce 1613 však „Zeměkoule“ vyhořela – při představení „Jindřicha VIII.“, jedné z posledních dramatických her.

Zpátky ve Stratfordu

Tak se symbolicky a vlastně i prakticky uzavřela Shakespearova dramatická dráha. V té době už žil převážně opět ve svém rodišti Stratfordu, kde také roku 1616 zemřel. Bylo mu zkrátka dopřáno to prosté a přitom velké štěstí, že poslední léta života strávil tam, odkud vzešel. A podle historiky stratfordského vikáře se Shakespeare rozžehnal se světem po veselé pitce se svým kamarádem Benem Johnsonem.

Chronologický sled nejvýznamnějších děl

Drama: Jindřich VI. (3 díly, 1590–91), Richard III. (1592–93), Komédie omylů (1592–93), Titus Andronicus (1592–93), Zkročení zlé ženy (1593–94), Marná lásky snaha (1594–95), Romeo a Julie (1594–95), Sen noci svatojánské (1595–96), Kupec benátský (1596–97), Mnoho povyku pro nic (1598–99), Jak se vám líbí (1599–1600), Večer tříkrálový (1599–1600), Hamlet (1600–01), Veselé paničky windsorské (1600–01), Oko za oko (1604–05), Othello (1604–05), Král Lear (1605–06), Macbeth (1605–06), Antonius a Kleopatra (1606–07), Coriolanus (1607–08), Cymbelín (1609–1610), Zimní pohádka (1610–11), Bouře (1611–12), Jindřich VIII. (1612–13). **Nedramatická díla:** Venuše a Adonis (1592), Znásilnění Lukrécie (1593–94), Sonety (1593–1600), Fénix a hrdlička (1601).

Macbeth je hra napsaná před více než 400 lety o skotském králi z 11. století. Co může být staršího a vzdálenějšího? A přitom je to hra, která dodnes uchvacuje, provokuje, žije. Z reálné historické postavy, jejíž podobu si kronikáři a historici upravovali podle potřeb své ideologie, vytvořil autor fiktivní dramatickou postavu, která ohromí svou nadčasovou pravdivostí. Macbeth je drama člověka, který uvěří ve svou nespornou výjimečnost a i za cenu vraždy jde s pomocí své oddané ženy za tím, co mu osud nabízí. S hrůzou však pochopí, že nekalá cesta k cíli se s cílem míjí. A že jedno zlo má za následek řetězec dalších. Hra, zasazená do pochmurné scenérie skotských plání a vřesovišť, do zákoutí osamocených hradů a doprovázená křikem nočních dravců, má ještě jedno dějiště – lidské nitro, místo ještě strašidelnější a záhadnější, než jaké vnější svět může nabídnout. Do této scenérie zasadil dramatik příběh o vzniku zla, příběh o marném a zpackaném životě.

Jiří Josek

Macbeth – ta hra, ta hra, ta hra...

V anglickém divadle se traduje, že každý, kdo vysloví slovo „Macbeth“, přivolá na sebe, své kolegy, své divadlo neuvěřitelnou smůlu. A tak se – pro jistotu – označuje Shakespearova tragédie lapidárním přívískem „ta hra“...!

Macbeth a Jakub I. Stuart

„Macbeth“, anglická pozdně renesanční tragédie, byl napsán někdy v rozmezí let 1605–06. Vzniká v těsném sousedství pozdějších tragédií „Othello“, „Král Lear“ a „Antonius a Kleopatra“. Důležité tematické spoje (zárodek Macbethova charakteru) má také s tragédií „Hamlet“.

Tvar a vyznění „Macbetha“ ovlivnily události prvních let vlády stuartovského krále Jakuba I., pocházejícího ze Skotska, hlavně korunovace a pokus anglických katolíků o atentát (tzv. „prachové spiknutí“). Macbethovská látka je z alžbětinských kronik (R. Holinshead) a historií, avšak v rozporu s jejich podáním jsou zde zvýrazněny negativní rysy hlavního hrdiny. Tím se pak legendární předek Stuartovců Banquo může jevit v příznivějším světle. K dalším použitým pramenům patří „Démonologie“ Jakuba I. a dílo R. Scotta „Odhalení čarodějství“.

Že by spoluautoři?

Nejstarší zpráva o provozování textu je ale až z dubna 1611. Tiskem vyšla hra pod názvem „Tragédie o Macbethovi“ teprve v prvním foliovém souborném vydání šestatřiceti Shakespearových dramát v roce 1623. Jde o nejkratší Shakespearovu tragédii a někteří historikové se domnívají, že dochovaný text byl výrazně krácen. Chybí tu údajně některé scény (scéna mezi Macbethem a Lady Macbeth, scéna, kdy jde Lady Macbeth zabít krále, či scéna, kdy Macduff vysvětluje, proč tak zbaběle opustil ženu i děti). Neexistuje ovšem žádný důkaz, že ke škrtům skutečně došlo, a je zřejmé, že žádná z uvedených scén ve hře nechybí. Jistá fragmentárnost i nedořešenost hře prospívají. Přesto tu jsou dvě sporná místa, avšak jejich autorem pravdě-

podobně není Shakespeare. Výstupy Hekaté a První čarodějnice zřejmě do textu vepsal dramatik Thomas Middleton, jde o úryvky z jeho neúspěšné hry „Čarodějka“. Někteří komentátoři zpochybňovali i autorství scény s vrátným a tvrdili, že šlo o vsuvku herců. Pro Shakespearovo autorství mluví však nejen to, že scéna je potřebná z technických důvodů (představitel Macbetha se musí umýt a převléci na následující výstup), ale monolog vrátného do hry zapadá i tematicky a zcela odpovídá dramatikově rukopisu.

Krvavá tragédie na českých jevištích i cizích plátnech

„Macbeth“ byl od počátku oblíbenou hrou, zvláště díky vděčným monologům hlavního hrdiny, avšak i nadpřirozeným scénám (čarodějnice, chodící Banquův duch, průvod mrtvých králů apod.), které byly ještě za Shakespearova života zdokonalovány.

U nás byl „Macbeth“ již v 18. století upraven jako knížka lidového čtení („Makbeth, vůdce šotského vojska“) a přeložen už roku 1782. Od té doby byl text tragédie překládán mnoha českými překladateli (namátkou Karel Ignác Thám, Jakub Malý, Josef Jiří Kolár, Josef Václav Sládek, Otakar Fischer, Otto František Babler, Erik Adolf Saudek, Milan Lukeš, Martin Hilský, Jiří Josek) a inscenován mnoha režiséry.

Dočkal se i řady filmových podob, Orson Welles jej zfilmoval v roce 1948, Roman Polanski o dvacet dva let později. Nejznámějším filmovým prepisem je ovšem dílo japonského mága Akiry Kurosawy „Krvavý trůn“. Kurosawa zasazuje svou verzi „Macbetha“ z roku 1957 do světa samurajů a do oblasti filmu adaptuje stylizaci divadla nó. Hlavní hrdinové, Taketoki Wašizu a Jošaki Miki, zachrání dynastii svého knížete. Vracejí se do panovníkova zámku v pavučinovém lese, zamotávají se v něm jako ve skutečně pavučině, až narazí na lesní chýši a v ní na ženu-ducha. Ta oběma mužům prozradí proroctví, a když se obě věštby pro nejbližší budoucnost splní, Wašizuova mocichtivá žena Asadží svého muže přesvědčí, aby panovníka zavraždil... Děj probíhá téměř totožně jako u Shakespeara, na rozdíl od Macbetha je nakonec Wašizu zabit šípy vlastních lidí.

Dalo by se říci, že Shakespeare předvádí tanec lidských vášní. Proto musí být objektivní, jinak by tanec lidských vášní ani tak nepředváděl, jako spíš o něm mluvil. Ale on nám jej předvádí tancem, ne naturalisticky.

Ludwig Wittgenstein

Macbeth – hřích a působení milosti

Žádná originalita?

Shakespeare ve svých dílech neformuloval jako myslitel převratné originální názory ani nevytvářel nový filozofický systém, ale vzal naopak běžné alžbětinské myšlenky a zaktualizoval je. Šlo mu především o to, aby (slovy moderního divadla) „vzal obecenstvo s sebou“. Všechny ostatní ohledy – na jednotu času a místa či žánr, to jest, zda jde o tragédii, komedii, historii, hru s přísnou jednotou děje, či o hru s dějem střídavým, byly nepodstatné.

Hrám, které obvykle končily hrdinovou spásou, se za časů Shakespeara říkalo komedie, avšak v alžbětinské době pod tento pojem spadaly i hry proklatě neveselé, jako byly například tituly „Vše pro peníze“, „Běžné poměry“, „Čas na nikoho nečeká“, „Čím déle žiješ, tím jsi větší hlupák“ nebo „Štědrost a marnotratnost“, jež většinou končily zatracením hlavní postavy. V prologu ke hře Thomase Luptona „Vše pro peníze“ (1578) dokonce autor vyzýval potenciální diváky: „Prosíme Boha, posluchačů by se toto dotklo a k nápravě je vedlo spíš, než zarmoutilo.“

Čarodějnice – nebezpečné a kouzelné pokušitelky

A právě takové velmi veselé a jadrné, často i přisprostlé komedie, které však pojednávají o věcech smutných, žalostných a vesměs podivných, jsou přímými předchůdci „Macbetha“. I struktura této Shakespearovy hry je vlastně poměrně jednoduchá: je předvedena velikost hlavního hrdiny, ten je pokoušen, sváděn, padá, a nakonec je zničen. Pokoušení a svod přicházejí zvenčí, ne v podobě symbolické Neřesti (jak je tomu u jiných dramatikových děl), ale v podobě tří čarodějnic. V samotné hře je navíc důležité, že divák (či čtenář) se s čarodějnicemi seznámí dříve než Macbeth, a dokonce, na rozdíl od něj, ví, že mají moc jakýchsi podivných padlých andělů, nepodřízených času ani prostoru. Čarodějnice mluví burleskním metrem, jaké se dá očekávat od přímých potomků čertů z lidového divadla. Ke spáchání smrtelného hříchu jsou nutné vážná záležitost, plné vědomí a plný souhlas.

V Macbethovi vytvořil Shakespeare postavu, která je schopna vyhovět ve všech třech bodech – provést čin, přesně vědět, jak je její čin ohavný, a když už ho spáchala, držet se ho. Je to podivně hořká ironie: Macbeth si zaslouží úplné zatracení právě proto, že je hrdina. Jeho zatracení není ovšem nevyhnutelné, neboť tím, že je možná duchovně uvědomělejší než všichni ostatní na jevišti, nám sám připomíná existenci nebes a působení milosti. Jeho kouzelné pokušitelky znají svá omezení: nad životem a smrtí lidí má moc jenom Bůh a zatracení si může přivodit jenom člověk sám. Jak říkají o sužovaném kapitánovi (a přeneseně o Macbethovi): „Jeho loď nesmí ztroskotat, bouře si s ní jen budou hrát.“

Strach a výčitky

Macbeth se čarodějnicím neotevře přílišnou pověřčivostí, ale zlotřilou a nebezpečnou touhou, která ho svede na scestí: špatně si vyloží fakt, že dvě z jejich předpovědí se splnily. Jenže jeho sebeklam je dobrovolný. Až dosud byl totiž královým hlavním zastáncem a na své dráze se dal vést loajalitou; jakmile se v něm zrodí myšlenka, že by mohl vládnout sám, je zkažen. Neumí si představit, jak jinak by se mohl stát králem, než že proti králi Duncanovi obrátí meč.

Lady Macbeth se posmívá manželovu citlivému svědomí, to se však nakonec prokáže jako její nejlepší spojenec. Sama svému muži dokáže, že ve chvíli, kdy zatoužil po koruně a představil si královu smrt, jedinou překážkou se mu stal strach. A strach je, podle Lady, vždy nectný. S hrůzou sledujeme, jak Lady Macbeth pronáší svoji výzvu k mocnostem zla, a zároveň s trochou ironie můžeme říci, že její pekelná výzva je protkána nedůslednostmi. Nelze totiž žádat od moci, která slouží v přírodě, aby přírodu přemohla, stejně jako nelze skrýt žádný ohavný čin před očima nebe (anebo osudu?), o kterém se tu mluví jako o divákovi.

A skuteční diváci mohou – stejně jako onen „nebeský“ divák – nakouknout rouškou jevištní tmy a vidět, že záchvěv přirozených výčitek zabrání Lady Macbeth, aby svůj čin dokonala. A milost vůči největšímu z hříšníků je velká: Macbeth si je vědom sil, které se staví proti jeho strašlivému činu, a místo, aby prosil (tak, jako Banquo) vyšší moc o ochranu před prokletými myšlenkami, raději prosí zemi, aby jeho čin zůstal nepozorován.

Dá se zlo léčit?

Macbeth se pokouší zabít svoji duši a ta důrazně odmítá zemřít. Vina se spojuje s milostí, pobízí hrdinu k pokání, on ale nechce. Je příliš ochromen zoufalstvím, než aby využil šance, které se mu po vraždě krále nabízejí – vždyť se mohl v klidu uchýlit k manželce a klidně spravovat království, které zločinem získal. Macbeth navíc poznává, že na přízeň zlých mocností nelze trvale spoléhat.

Do této doby se v Shakespearově tragédii neobjevil žádný náznak toho, že by existoval nějaký lék na Macbethovo zlo. První zvuk nevinného lidského hlasu je umlčen, když Macbethovi vrahové zabijí Macduffova malého synka. Jde o jednu z nejděsivějších a nejbeznadějnějších scén celého kusu. Hned v následující scéně vyčítá Malcolm Macduffovi, že nedokáže ochránit ani vlastní rodinu. Jako by i Malcolm pochyboval, zda se najde někdo, kdo může zlo zastavit. Pro jistotu sám sebe obviní z nejtěžších hříchů, aby pak vzápětí vyjmenoval všechny pozitivní vlastnosti, které musí mít král.

Proč byl vyvolen právě Macduff

Bylo nastoleno téma vykoupení a milosti, i způsob, jak se projevuje, Macduff se ho okamžitě chytí, protože pochopil, že za své hříchy nezaplátil on, nýbrž jeho žena a děti. A protože se Macduff jako jediný podřídí božské vůli svých činů a hříchů lituje, může jako jediný vystoupit proti Macbethovi.

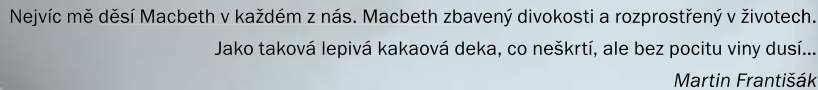
V Dunsinanu propuká šílenství – šílí Lady Macbeth, šílí i její muž, neboť není schopen ani teď pocítit hrůzu či lítost. Ani smrt ženy s ním nepohne, jenomže obludný žert, který s ním sehrály čarodějnice, stále nedospěl k pointě. Ví, že je štvaným zvířetem i jasným terčem, přesto se domnívá, že slova, že ho nezabije žádný muž narozený z ženy, znamenají, že jej nezabije žádný pozemšťan.

Teprve, když mu Macduff sdělí, že je na omylu (neboť on sám byl předčasně vyříznut z lůna mrtvé matky), uvědomí si Macbeth, že síly zla lidem neslouží.

Není to jen obyčejný příběh

Dnešní obecnstvo chápe Macbetha, ale třeba i Othella či Hamleta jako velké charakterové studie (většinou nabízející možnost velkých hereckých výkonů). A protože jsou tyto role obsazovány herci se širokým rejstříkem (a technickou virtuozitou), divák si spíše uvědomuje, jak velmi se jim nepodobá, než to, co má s nimi společného. Možná bychom měli vrátit klasikovu dílu didaktický rozměr a zvážit i to, jaké požadavky klade na víru a nevíru obecnstva. Pak můžeme v těchto hrdinských osudech spatřit příklady lidského úsilí o spásu. Když bychom přestali chápat Macbetha jen jako životní příběh, nemusíme zkoumat, jaké chyby hrdinu ovlivňují, ale můžeme s ním naopak pozorovat postupné zjevování se vznešenosti „mravního vesmíru“, zdolávat s ním jeho propasti a srázy.

Nejvíc mě děsí Macbeth v každém z nás. Macbeth zbavený divokosti a rozprostřený v životech.
Jako taková lepivá kakaová deka, co neškrťí, ale bez pocitu viny dusí...
Martin Františák

Macbeth – jak ho čteme my

Drama výjimečného vztahu

Lze vůbec nově přečíst a invenčně interpretovat „Macbetha“, jednu z prý nejproblematictějších klasikových tragédií? A dá se upravit tento zdánlivě jednoduchý příběh, pod jehož povrchem se skrývá tolik složitých vnitřních motivací a procesů, do jakési „studiové verze“?

Nečteme příběh Macbetha i jeho ženy jako velkolepou historickou fresku ani jako příběh vyšinutých monster, z jejichž zrudnosti nám tuhne krev v žilách. Vidíme naopak komorní drama dvou lidí, drama jednoho výjimečného vztahu, a šílenství této dvojice se podle nás rodí víc z lásky a vášně či oddanosti než z totální vyšinutosti mysli. Lady Macbeth není přece jen

démonicky studená bytost a pravá iniciátorka zločinu. Je to především milující manželka, vášnivě toužící žena, která usiluje o povýšení manžela, na něhož je svou láskou nebezpečně fixována. Vidíme ji jako bytost, která vlastně kromě lásky ke svému muži nemá nic, ani dítě – syna, jehož si Macbeth tak toužebně přeje. A zároveň ostře vnímáme i fakt, že ani v očích této milující ženy nemůže být manžel bezchybný. A tak se naše Lady Macbeth snaží svého muže vychovávat, pěstovat jako květinu, aby jej mohla znovu (a o to více) obdivovat, tak, jako v počátcích jejich vztahu. Její láska je v tuto chvíli více mateřská, a ona chce zpátky svého partnera. On tápe a ona na něj svou soustředěnou vůlí působí – jak dokonale se doplňující pár.

Ohnisko skutečného zla

Příběh zlého Macbetha obklopeného čestnými lidmi, poctivým Duncanem, chrabřým Malcolmem i odvážným Macduffem, nám možná přišel trochu triviální, a vzhledem k našim osobním zkušenostem až příliš nesoučasný. Skutečné zlo se těžko může zrodit uprostřed oázy dobra, ohnisko zla je vždycky přikrmováno stejně zlými, doutnajícími ohničky. A tak i naši skotští šlechtici, pozorující či komentující vzestup a pád Macbetha, jsou – víceméně – spíš lovci číhajícími na svoji příležitost než lovci štvoucími nebezpečnou kořist. Snažili jsme se tak příběh co nejvíce zhmotnit kolem ústředního páru a zároveň jsme se pokusili – a snad nám to pan Shakespeare promine – eliminovat množství epizodních postav a šlechticů, jimiž je původní hra zalidněna. Z masy dvanácti různých šlechticů jsme si vybrali čtyři konkrétní muže a z replik jejich i dalších postav, z jejich konkrétních, jasných a tušených charakterů se pokusili vytvořit trochu jiné postavy, jakési typy, jež můžeme třeba dnes a denně vidět pobývat v bezprostřední blízkosti současných vládců. Neaktualizujeme tedy text, ani dobu příběhu, aktualizujeme spíš jeho smysl a téma, jež oslovuje nás se stejnou naléhavostí, urputností i hrůzou jako naše předchůdce v minulých dobách.

Kam nám zmizel Siward

Shakespeare nechal Macbetha zemřít za pomoci anglického vojska, které, s pomocí statečného Siwarda, Malcolmovi i Macduffovi v rozhodných chvílích sekundovalo. Naše inscenace tento motiv skoro opouští. Ne, že bychom my sami neměli historickou

zkušenost s různými invazemi či internacionálními pomocemi ze zahraničí. Ale fakt, že si vítězné karty mezi sebou rozdají figury od začátku příběhu námi postupně prohlédnuté i „profláknuté“ nám připadá lákavější, bizarnější a – bohužel – i reálnější.

Macbeth – jak to bylo doopravdy?

Mezi lety 943 a 1040 vládlo ve Skotsku devět králů. A z nich jen dvěma se podařilo zemřít přirozenou smrtí. Ostatní byli většinou zabiti svým nástupcem. Posledním králem byl Macbeth, který zabil svého předchůdce a sám byl po sedmnácti letech vlády také zavražděn. Tato fakta se dají nejlépe vysvětlit přes tehdejší zvykové právo – koruna se nedědila z otce na syna, nýbrž většinou se střídala s tzv. vedlejší větví. Koruna tak nepřecházela na přímého potomka, ale většinou na králova bratra, bratrance, případně na ještě vzdálenějšího příbuzného vedlejší větve. Tento systém jakoby zaručoval přirozený výběr panovníka, zároveň však umožňoval vícerym lidem myslet na korunu. A vražda se tak přímo nabízela. Pokud byl někdo hodně nedočkavý, padl král. Pokud ovšem chtěl král za následníka svého potomka, obvykle musel vyvraždit celou vedlejší větev...

Scotia, země nájezdníků

Podle starých kronikářů se MacBeth narodil roku 1005. Byl synem Findlaecha Mac Ruaridha, mormaera z Moray, a Doady, jedné z dcer skotského velekrále Malcolma II. Tehdejší Skotsko se zcela lišilo od toho dnešního. Teprve v době MacBethova dětství začalo být království nazýváno „Scotia“, z čehož je i odvozeno pozdější jméno Skotsko. Název „Scotia“ se vyvinul z irského „scotti“, tedy z označení nájezdníků, kteří se usazovali na západním pobřeží země od raného třetího století. Veškeré skotské obyvatelstvo té doby bylo keltské jazykem i kulturou. Vládl mu „Ard-Righ“ (velekrál) z hlavního města Scone, ovšem moc v království byla decentralizována a území bylo rozděleno do šesti administrativních částí.

Každou provincii spravoval mór (mhaor), v poangličtěné formě mormaer, vysoký správce, zpovídající se pouze velekráli. Dvěma největšími provinciemi byly Moireabh (Moray) a Fótla (Atholl), a byl to právě mocenský boj mezi mormaery těchto dvou území, který ovlivnil MacBethův osud.

Keltský klanový systém – jeho plusy i minusy

Základem keltské společnosti byl klanový systém – země byla ovládána celými zástupy kmenových vůdců s jasně vymezenými pravomocemi, od náčelníků menších klanů přes mormaery až po samotného velekrále. Podle keltského práva byly všechny úřady obsazovány volbou. Pokud stávající držitel úřadu cítil, že se blíží smrt, obvykle nominoval svého nástupce. Avšak pouhá nominace nezaručovala úspěch. Kandidát musel být potvrzen kmenovým shromážděním nebo shromážděním klanových náčelníků a představitelů církve. Feudální princip primogenitury nebyl ve Skotsku 11. století znám.

Pokud by se náčelník nebo i velekrál pokusil zmocnit vlády nad klanem, bylo v moci rodu sesadit ho a zvolit nového vůdce. Ale i tento systém měl své chybičky. Kandidáti byli většinou vybíráni z konkrétních rodů, vedoucích mezi sebou neustálé spory. Další slabinou systému byla možnost agitovat proti stávajícímu vládcovi s tím, že úřad uchvátil, a uvrhnout tak zemi do občanské války. Nevýhodou bylo i sousedství států, které vyznávaly primogenituru a feudalismus. Uražený keltský vládce, jenž byl sesazen, často vyhledal vojenskou pomoc u sousedních feudálů. Koneckonců, podobný spor dal Caesarovi důvod ke vpádu do Británie, Jindřichovi II. k invazi do Irska a také vedl Angličany k podpoře Malcolma Canmora při pokusu o MacBethovo svržení.

Muž s podivným jménem a ještě podivnějšími příbuznými

Když Findlaech Mac Ruaridh a jeho žena Doadá pojmenovali svého syna MacBeth, vybrali na tu dobu ne zcela běžné jméno. V gaelštině se píše „Mac Bheatha“ (s výslovností „mac pfeh-he“) a znamená „syn života“.

Soudě podle fyzického popisu byl MacBeth Mac Findlaech velmi krásný mladý muž. Doboví kronikáři ho popisují jako „vysokého rudovlasého krále“. V roce, kdy se MacBeth narodil, se stal jeho děd z matčiny strany skotským velekrálem, Malcolmem II. Byl to ambiciózní muž, jenž se nebál zneužít slabiny společenského systému k získání moci a udržovat ji uvážlivým odklizením svých rivalů.

Malcolm II. měl tři dcery, které byly provdány za představitele tří nejmocnějších frakcí ve Skotsku. Nejstarší, Bethóc, pojmenovaná po oblíbené keltské světici, byla ženou opata z Dunkeldu a matkou pozdějšího krále Duncana. Druhou dcerou

byla již zmiňovaná Doada a třetí – jejíž jméno se nedochovalo – se stala manželkou Sigurda Hlodverssona, vnuka Thorfinna Rozbijhlavy, nejobávanějšího ze všech vikinských náčelníků.

Výchova malého válečníka

Když bylo MacBethovi sedm let, byl poslán na vzdělání k jednomu z nejlepších učitelů v zemi, u něhož žil a studoval přibližně deset let. Ve staré předkřesťanské společnosti býval tímto učitelem druid, avšak ve Skotsku jedenáctého století dbal o výchovu mladých chlapců většinou křesťanský mnich – culdee.

V den svých sedmnáctých narozenin dosáhl MacBeth tzv. věku volby, čímž bylo jeho vzdělání formálně ukončeno. Během deseti let studia se budoucí válečník mohl vzdělávat v mnoha rozličných oborech. Mohl se učit komplikovanému právnímu systému, studovat hudbu a učit se hrát na hudební nástroj (pravděpodobně na harfu), neboť hudba byla v keltské společnosti považována za důležitou dovednost. Další významnou oblastí studia byla literatura, zejména poezie.

Podstatné ovšem bylo, že MacBeth a jeho spolužáci byli cvičeni ve válečnickém umění, a to pravděpodobně válečníky, jejichž služby si mniši najímali. MacBeth byl učen umění osobního boje, který mohl v souladu s keltskou tradicí rozhodnout celou bitvu. Ve Skotsku neexistovala žádná stálá armáda, a proto musel být každý příslušník klanu připraven bránit své teritorium, tehdy tak často ohrožované Vikingy ze severu i Angličany z jihu.

Neschopný bratranec Duncan

Roku 1020, kdy bylo MacBethovi patnáct let, byl svými synovci, syny bratra Maelbrighda, zavražděn MacBethův otec. Pro motiv vraždy existuje zřejmě jediné vysvětlení – Findlaech se stal příliš vstřícným ke konkurenční dynastii Athollů. A boj mezi klanem Morayů a Athollů se stával stále vážnějším. Starý král Malcolm si přirozeně dělal starosti o svého nástupce. Navrhl svého nejstaršího vnuka Duncana, mormaera z Athollu. A právě tehdy vstupuje mladý MacBeth znovu na scénu.

Roku 1033 se stal osmadvacetiletý MacBeth mormaerem z Moray. Oženil se s Gruoch, vnučkou Kennetha III., a přijal za

svého jejího malého syna. Měl právo považovat se za kandidáta na úřad velekrále, a to nejen jako vůdce morayské dynastie, ale i jako potomek Athollů, neboť byl vnukem Malcolma II. Dříve však, než mohl starý král Malcolm popatřit na MacBetha jako na hrozbu Duncanova nástupnictví, zemřel roku 1034 ve věku osmdesáti let na Glamisu.

MacBethovi trvalo pouhých šest let, než neschopného a neoblíbeného Duncana svrhl a byl nadšeně přijat za dalšího velekrále. Touto událostí byly také položeny základy jednoho z největších historických mýtů – zavraždění Duncana MacBethem, jak to uvádí Shakespeare ve své hře. Jenže Duncan měl daleko k tomu „vládnému králi“ z dramatikovy hry. Byl to prý naopak krutý, krvežíznivý a sobecký tyran, který uspokojoval své touhy tou nejbezohlednější cestou. A když byl zabit v bitvě u Burgheadu, žádný ze soudobých kronikářů nezvedl na protest svůj hlas. Všichni se shodli na tom, že Skotsko vyměnilo svého vládce za lepšího. Teprve o tři století později začali dějepisci používat slova „uzurpace“ a „vražda“.

Podivná kuriozita

Mýtus o Duncanově vraždě ve zdech hradu Cawdor byl stvořen mnoho staletí po události samé. Návštěvníci morbidní kuriozity jsou v Cawdor uvedeni do místnosti zvané Pokoj krále Duncana, kde je jim na podlaze ukázána hnědá skvrna, načež průvodce prohlásí, že se právě dívají na „Duncanovu krev“ v pokoji, kde byl tzv. vrah chycen při činu (podobná místnost je i na hradě Glamis). Tato legenda má však jednu vadu. Hrad Cawdor byl totiž postaven celých čtyři sta let po Duncanově smrti!

Skotsko coby oáza klidu

Prvních pět let MacBethovy vlády bylo vyloženě úspěšných. Vládl klidnému království a vydal množství nových zákonů i nařízení. Některé byly vysloveně revoluční – dokonce navrhl přísahu, podle níž by se jeho úředníci zavázali k ochraně žen a sirotků. Dále schválil nařízení, podle kterého mohly, stejně jako synové, dědit i dcery. Žena tak zůstávala majitelkou všeho, co si přinesla do manželství, a to ne pouze stran osobního majetku, ale i svého věna. Žena mohla být také za své zásluhy zvolena vůdcem klanu!

Roku 1045 proběhlo proti MacBethově vládě první a jediné povstání. (Nutno poznamenat, že pokus o svržení MacBetha

byl realizován s pomocí anglické a dánské armády, a nelze ho tedy označit za domácí.) MacBeth vyhrál, a Skotsko se těšilo z dalších devíti let míru a prosperity. Dokladem toho, jak bylo království klidné a bezpečné, je fakt, že král mohl vykonat pouť do Říma a po návratu našel vše tak, jak to opustil.

MacBethovo Skotsko bylo nyní oázou klidu, zatímco mezi Norskem, Dánskem a Anglií zuřila bratrovražedná válka. Ani korunovace nového anglického krále, Eduarda Vyznavače, roku 1043 tento boj neukončila. A v atmosféře politických intrik anglického dvora pomalu vyrostl v muže Duncanův nejstarší syn Malcolm. Anglická společnost i zákony se od keltských zvyků naprosto lišily. Malcolm byl vychován ve feudální zemi, kde vládl systém primogenitury, a tak byla pro něj situace, ve které se v anglickém exilu nacházel, jednoznačná: jeho otec byl skotským velekrálem, a tudíž i on, jako nejstarší syn, měl být velekrálem Skotska. MacBeth byl pro něj uzurpátorem, a vše, co bylo potřeba k jeho sesazení, byla armáda.

Bitva u Birnamského lesa

Pro svůj plán získal Malcolm nejen krále Eduarda, ale i hraběte z Northumbrie, Siwarda (jeho sestřenice byla totiž Malcolmovou matkou, a tak se podpora skotského emigranta přímo nabízela). Ctižádostivý Siward navíc viděl nová území, která mohl k vlastní slávě a obohacení ve Skotsku dobýt. A tak se rozhodl získat Malcolmovi skotskou korunu. Bitva mezi MacBethovými jednotkami a Siwardovými vetřelci, která se odehrála 27. července 1054, se díky Shakespearovi stala nesmrtelnou jakožto den, kdy „Birnamský les se dá na pochod na Dunsinane“. Ovšem Dunsinnan, ležící nedaleko Scone, je jen jedno z možných míst bitvy.

V bitvě byly zabity tři tisíce Skotů, zatímco Angličanů a Dánů jen asi patnáct set. Siward sice vyhrál, ale kýženého úspěchu – svržení MacBetha a nastolení Malcolma – nedosáhl. Navíc utrpěl několik významných ztrát, přišel o syna Osberna i synovce Siwarda. Povedlo se mu pouze ustavit Malcolma králem nejjihnější skotské provincie, a rok nato zemřel.

V následujících třech letech čelilo Skotsko dalším a dalším nájezdům z jihu. A fakt, že Malcolmovi trvalo několik let, než se definitivně MacBetha zbavil, svědčí o loajalitě Skotů ke svému králi. Ještě počátkem roku 1057 měl MacBeth kontrolu nad hlavním městem a většina země mu byla oddána.

Vrahem byl Malcolm

Samotná MacBethova smrt je ovšem zahalena tajemstvím. Někteří historikové se domnívají, že MacBeth byl Malcolmovými muži přepaden v královské rezidenci ve Scone, že byl napaden a poraněn, ale nakonec se mu podařilo uniknout. Jiní to však považují za velmi nepravděpodobné, neboť počet velekrálových dvořanů byl velmi vysoký (prý byl obklopen devíti dudáky, devíti harfeníky, vrchním minstrelem, třemi básníky, třemi kejklíři, třemi nejvyššími soudci, podkoními, šenky, dvěma osobními sluhy, vozataji, heroldy, devíti strážci – válečníky s vysokou reputací, kteří velekrále vždy doprovázeli – a velekrálovými nejdůležitějšími rukojmími). Bylo by tedy krajně obtížné MacBetha přepadnout ze zálohy v jeho vlastním paláci.

Jisté je, že se MacBeth vydal ze Scone k severním klanům z Moray, aby se s nimi pokusil spojit a možná je i pozvednout proti Malcolmovi. Hlavní část Malcolmova vojska mu ale zřejmě byla v patách. MacBeth a jeho osobní strážci přebrodili řeku Dee a prameny praví, že zatímco objížděli úpatí vyvýšeniny, byli poblíž městečka Tarlandu napadeni Malcolmovými jednotkami. MacBeth byl zahnán k Lumphananu, kde se rozhodl zůstat. U cesty do Lumphananu stojí kamenný kruh zvaný Peel Ring. A tradice praví, že to bylo právě zde, kde MacBeth padl, když vedl útok své osobní stráže proti Malcolmovým jednotkám.

MacBethovo tělo bylo pak odvezeno na posvátný ostrov Iona a tady bylo pohřbeno s veškerou pompou, nádherou a obřady náležejícími právoplatnému skotskému velekráli.

Smutný konec příběhu

Malcolm poté, co MacBetha zavraždil, nedokázal využít svoji převahu. Skotsko se mu nepoddalo a následníkem byl koncem srpna 1057 zvolen nevlastní MacBethův syn Lulach. Vládl pouhých sedm měsíců (možná i proto vstoupil do skotské historie pod přízviskem „Hloupý“) a 17. března 1058 byl i on zavražděn. Jak jinak – Malcolmem! Ne v otevřeném střetu, ani v bitvě, ale rukama Malcolmových agentů. A rovněž Lulach byl pohřben na Ioně.

Teprve potom, 25. dubna 1058, byl sedmadvacetiletý Malcolm, po tři roky trvajícím krutém konfliktu, v němž zahynuli dva zákonně zvolení skotští králové, ve Scone korunován.

MacBethova smrt byla pro Skotsko na vrcholu jeho poklidné a sjednocující vlády velkou pohromou. Úplné sjednocení země bylo téměř o dvě století odloženo, část země dobytá Angličany. A co víc, Malcolm III., jenž byl vychován u anglického dvora, napomohl vyvolat ve zvycích, zákonech i církvi fundamentální změny. Starý keltský řád začal být vytlačován. MacBethova smrt předznamenala začátek dlouhého pozvolného soumraku keltského Skotska, soumraku, který trvá dodnes.

Proč mu to, proboha, Shakespeare udělal?

Mezi chováním a charakterem historického MacBetha a Macbetha Shakespearovy hry jsou neuvěřitelné rozdíly. Byl Macbeth dramatikem probuzen k životu, sám a bez cizí pomoci, jen z uměleckých důvodů, či – jak se někteří nejasně domnívají – jako součást politické úlitby, kterou autor napsal, aby se zalíbil novému panovníkovi Jakubovi VI. Skotskému, čerstvě přijatému za Jakuba I. Anglického?

Je-li Shakespearův Macbeth vůči skutečnému králi nepravdivý, není to proto, že by si to dramatik přál nebo že by to byl věděl. Při psaní své hry použil nejlepší prameny té doby dostupné v Anglii v anglickém jazyce. Skotský MacBeth se začal měnit ve vraždící monstrum nějakých tří sta padesát let po své smrti u Lumphananu. A dějiny byly psány z anglického pohledu, i když poangličtěnými Skoty. Tito dějepisci byli jazykově i kulturně na hony vzdáleni Skotsku 11. století, nebyli schopni zkoumat prameny, neznali jazyk, nemohli a neuměli zvážit keltské zákony, a navíc vyrostli v době a prostředí feudálních myšlenek.

V dobrém či špatném je postava MacBetha známa po celém světě. Možná je dobré umět rozlišovat mezi Macbethem fiktivním a skutečným historickým králem. Neboť, jak říká sv. Berchan: „*MacBeth byl silák světlých vlasů a vysoké postavy / tento hezký mladík byl velmi milý / od východu na západ překypovalo Skotsko jídlem / za vlády tohoto rudolícího chrabrého krále.*“

Život je pouhý stín, ubohý herec, co chvíli křepčí, křičí na scéně a zmlkne navždy.

Je to historka vypravovaná blbcem, ruch a vzruch postrádající smysl.

(*Macbeth*, V/5/24)

při tvorbě tohoto programu jsem mj. čerpala z těchto pramenů:

„shakespeare“ (germaine greerová, argo, 1996), „macbeth, velekrál skotský“ (peter berresford ellis, mladá fronta, 2002), „macbeth“ (jiří josek, doslov k vlastnímu překladu, 2005) (is) inspicie **jarmila paulerová** / nápověda **jiřina čížková** / rekvizity **tereza dubová** / garderoba **markéta martinková** / vlásenky **dana zajičková** / světla **ondřej coufal** / zvuk **michael cisovský** / šéf výroby **bedřich losovský** / jevištní mistr **pavel johancík** / propagační výtvarník **lukáš král** / technika **Michal Weber**, **filip kapusta**, **martín kmec**, **jiří zahuta**

program vydala divadelní společnost petra bezruče, s.r.o., ke čtvrté premiéře sezóny 2006–2007 / autorská práva k překladu zastupuje Jiří Josek / textová část programu **ilona smejkalová** / jazyková korektura **jaroslav smejkal** / grafický návrh plakátu a programu **kateřina wewiorová** / fotografie **petr hrubeš**, **tomáš ruta** / vytiskl proprint, s.r.o., český těšín

divadlo petra bezruče provozuje divadelní společnost petra bezruče / ředitel **jiří krejčí** / umělecký šéf **jan mikulášek** / manažer **tomáš suchánek** / dramaturg **ilona smejkalová** / divadlo je provozováno za finanční podpory statutárního města ostrava

Znaven tím vším bych raději chtěl nebyť.

Vidět, jak zásluhy se krčí vzadu

a vpřed se dere nafoukaný převít,

jak poctivostí nepřetrumfneš zradu,

jak nablýskaná vážnost je spíš k smíchu,

jak pravá dokonalost v hanbě strádá,

jak čistá ctnost jen posluhuje hříchu,

jak sílu ochromuje špatná vláda,

jak umění lhát musí v zájmu moci,

jak blbost káže svoje rozumy,

jak upřímní jsou pro ostatní cvoci,

jak dobro zlu se vzepřít neumí...

Znaven tím vším, smrt byla by můj cíl,

kdybych tím tebe, lásko, nezradil.

Sonet č. 66, překlad Jiří Josek

